

SECTION 10.

PHILOSOPHY AND POLITICAL SCIENCE

Федорченко Ірина Миколаївна

кандидат філософських наук, доцент кафедри психології
Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Україна

Воропаєва Тетяна Сергіївна

кандидат психологічних наук, доцент
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Авер'янова Ніна Миколаївна

кандидат філософських наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ДОСЛІДЖЕННЯ КОЛЕКТИВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ ПРАКТИК ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ПРЕДСТАВНИКАМИ НАУКОВОЇ ШКОЛИ «УКРАЇНОЗНАВСТВО»

***Анотація:** В сучасній науці зростає інтерес до проблеми формування ідентичності людини. Категорія «ідентичність», незважаючи на різноманіття теоретичних і емпіричних досліджень, до цих пір є однією з найскладніших. У статті розглядаються ідентифікаційні практики та смислова теорія ідентичності, яка була розроблена на основі інтегративного підходу, що дозволив здійснити трансдисциплінарний аналіз динаміки формування колективної ідентичності громадян України у період незалежності.*

В умовах російсько-української неоімперської війни (2014–2025(?) рр.) помітно актуалізується проблема формування й трансформації колективної ідентичності громадян України. Ми вивчали специфіку етнічної, національної та цивілізаційної ідентичності громадян України у рамках українознавства – сучасної інтегративної науки та навчальної дисципліни, яка має стратегічне значення, оскільки є потужним науковим і духовно-світоглядним підґрунтям для боротьби українського народу за свою незалежність, за відновлення територіальної цілісності держави, для деокупації та реінтеграції населення окупованих територій, для національно-патріотичного виховання молоді та подолання деструктивних інформаційно-психологічних наслідків російсько-української неоімперської війни.

Методологічною основою нашого дослідження є інтегративний підхід, який дозволяє враховувати методологічні, теоретичні, емпіричні й прикладні аспекти наукових досліджень. Відомо, що П. Кононенко, Т. Кононенко та В. Сергійчук зробили значний внесок у розвиток сучасного українознавства, сприяючи популяризації як інтегративного, так і комплексного підходів [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8]. Інтегративний підхід став методологічною основою багатьох українознавчих досліджень, присвячених трансформаціям колективної ідентичності громадян України й специфіці російсько-української гібридної війни [9]; інформаційній безпеці [10]; розвитку образотворчого мистецтва як чинника національного виховання молоді [11]; колористичним уявленнями українців [12; 13]; становленню українського національного характеру як чинника державотворення [14; 15]; розвитку колективної ідентичності кримських татар у контексті українських державотворчих процесів [16]; практичній реалізації соціогуманітарних технологій [17; 18; 19] тощо.

На основі інтегративного підходу були досліджені й трансформації колективної ідентичності громадян України після Революції Гідності та в умовах початку російсько-української неоімперської війни [20], коли відбулись кардинальні зрушення у багатьох сферах суспільного життя України (Революція Гідності, окупація Криму, війна на Сході України), що призвели до значних політико-правових, соціально-економічних та соціокультурних змін, які обумовили процеси трансформації колективної ідентичності громадян України. Інтегративний підхід дозволив вивчити динаміку трансформацій різних форм колективної ідентичності громадян України, починаючи з 1991 року. Під впливом «Помаранчевої революції» та «Революції Гідності» відбувалась конструктивна трансформація політичної та правової культури громадян України. Важливим наслідком цього процесу стало формування української політичної нації та позитивної національно-культурної і громадянсько-політичної ідентичності. Континентальна європейська ідентичність почала поступово набувати рис цивілізаційної ідентичності. Російсько-українська неокolonіальна війна здійснює потужний вплив на формування європейської цивілізаційної та української національної ідентичності громадян України.

У зв'язку з цим особливого значення набуває переосмислення ідентифікаційних процесів у сучасній Україні в контексті інтегративного підходу. Теоретичний аналіз проблеми колективної ідентичності показує, що ідентичність є результатом процесу ідентифікації. Відомо, що термін «ідентифікація» в науковий обіг увів З. Фройд. Ідентифікація найчастіше

розглядається як процес уподібнення, ототожнення себе (або своєї референтної групи) з кимось або чимось. Дослідження різних аспектів цієї проблеми здійснили З. Фройд, Е. Еріксон, К. Юнг, М. Мід, Ф. Барт, Е. Гофман, Г. Кон, А. Сміт, В. Коннор, Ш. Страйкер, Р. Лінтон, Т. Парсонс, Р. Девіс, С. Московічі, Ю. Габермас, Г. Теджфел, Дж. Тернер та інші вчені [21; 22; 23; 24; 25; 26; 27]. Застосування інтегративного підходу при дослідженні становлення колективної ідентичності українського народу передбачає: 1) обов'язковий розгляд як колективної, так і індивідуальної ідентичності як динамічної структури, для якої характерний нелінійний і нерівномірний розвиток; 2) системне вивчення України і українства на основі дослідження різних форм активності української спільноти і української людини, які забезпечують різноманітні взаємозв'язки українців зі своєю країною; 3) обов'язкову концептуалізацію міждисциплінарних узагальнень (історіософських, культурно-антропологічних, етнолінгвістичних, соціально-психологічних, етнополітологічних тощо) з дотриманням принципів вертикальної та горизонтальної інтеграції; 4) вивчення специфіки різноманітних контактів особистості з природним, соціальним і культурним світом (при цьому потрібно пам'ятати важливе зауваження В. Франкла про те, що для тварин світ не існує, адже їхня життєдіяльність відбувається в середовищі); 5) вивчення системоутворюючої ролі **ноетичного (сміслового)** виміру процесу ідентифікації суб'єктів (як індивідуальних, так і колективних).

Фундаментальна роль міждисциплінарної **сміслової проблематики** (репрезентованої дослідженнями С. К'єркегора, Е. Гусерля, М. Вебера, М. Гайдегера, М. Полані, В. Франкла, К.Г. Юнга, Л. Виготського, Г. Шпета, С. Рубінштейна, М. Бахтіна, О. Лосева, Ю. Лотмана, М. Мамардашвілі, О. Леонтьєва, В. Зінченка, Ф. Василюка, Д. Леонтьєва та ін.) в сучасному українознавстві полягає в окресленні того проблемного поля, в межах якого уможлиблюється не тільки комплексне вивчення етнічної картини світу, національного образу світу, етнічної ментальності, національного характеру, національної самосвідомості, але й інтегративне дослідження колективної ідентичності українського народу. Адже зрозуміти природу індивідуальної й колективної ідентичності, а також закономірності ідентифікаційних процесів неможливо без вивчення **процесів смислоутворення**. Ідентифікація розглядається нами як процес, включений в цілісну життєдіяльність суб'єкта, нерозривно пов'язаний з когнітивною, емоційною, ціннісно-сміською та поведінковою сферами особистості, зумовлений її потребами, мотивами, цілями і установками, опосередкований мовою, нормативними, знаковими, символічними, образними, аксіологічними системами культури.

Відомо, що людське життя розгортається одночасно у двох площинах: у **просторово-часовій** (горизонталь) та у **ціннісно-смісловій** (вертикаль), що перехрещення цих двох площин утворює життєвий простір особистості, але при цьому простір і час виступають лише засобом реалізації смислової організації особистості (М. Бахтін, М. Мамардашвілі, В. Зінченко). Сенси не тільки укорінені в людському бутті (Г. Шпет), але й опредметнюються в мові, культурі, мистецтві, а також в образах, символах, метафорах (будь-яка етнокультурна інформація потребує смислової обробки в процесі її засвоєння). Існують різні види смислів та різні смислові форми (логічні, образні, символічні тощо), але лише після розподілення в різноманітні форми «смысл здобуває доцільне і органічне буття» (Г. Шпет). На рівні особистості «існує динамічна смислова система, що являє собою єдність афективних та інтелектуальних процесів» (Л. Виготський). Смысл є «одиницею» внутрішнього світу особистості (О. Леонтьєв). «Прагнення до смислу» є однією з основних мотиваційних тенденцій людини, а обезсмыслення життя викликає у людей стани екзистенціального вакууму, відчуженості, депресії, зневіреності тощо (В. Франкл). Орієнтуючись на смысл, особистість піднімається над тимчасовим, ситуативним і банальним.

Культура є не тільки «сховищем» і «фабрикою» образів та символів, але й світом самодостатніх антропо- і соціоморфних значень, смислів та цінностей. Культуротворча діяльність людини, а також її здатність осмислювати і оцінювати світ, зумовлює специфіку його перетворення, а також трансформації оточуючого середовища на «ландшафти культури» (Е. Ротхакер) та «ціннісно-смісловий універсум» (С. Кримський). В процесі культуротворення виникають не тільки нові культурні явища і продукти, але й новий смисловий зміст, який може стати детермінантою оформлення **сміслового поля** української ідентичності (як індивідуальної, так і колективної). Для того, щоб зробити новий смисловий зміст «відкритим» для розуміння суб'єктів, потрібно знайти відповідні форми його репрезентації (знакові, символічні, образні, аксіологічні тощо). Саме в нормативно-звичаєвій, знаково-символічній, ідейно-образній, аксіологічній та світоглядній оформленості такого смислового поля закладена можливість швидкого поширення **спільних ідентитетів** та відповідних **ідентифікаційних практик** (сакралізуючих, консервативно-ретроспективних, конструктивно-перспективних). При цьому культуротворча діяльність українського народу не тільки суттєво впливає на зміни внутрішньої структури ідентифікаційних матриць етнофорів, але й на змістовне наповнення цих матриць.

Для повноцінного функціонування нації (як етнічної, так і політичної) необхідні **сміслові зв'язки** (специфічні динамічні утворення, які не тільки «зшивають» до купи особистість та її національну спільноту, поєднуючи ціннісно-сміслову сферу особистості й ціннісно-смісловий універсум національної культури, але й виступають «містком» між соціальним і культурним та засадничою духовно-світоглядною основою для формування національної ідентичності (адже процес кристалізації як етнічної, так і національної ідентичності йде паралельно з формуванням смислових зв'язків особистості та її спільноти). Ціннісно-смістова сфера особистості (як її онтологічне ядро) є важливим індикатором порушень у функціонуванні системи «людина-світ», які виявляються у образній, знаковій, символічній, смисловій та ціннісній неузгодженості особистісного й національного.

Отже, саме **ціннісно-смістова сфера** здатна зберігати національну ідентичність особистості в будь-яких ситуаціях (навіть в умовах жорстких деструктивних впливів), а для формування колективної ідентичності вкрай необхідними є ментально-зумовлені процеси **сміслоутворення** (які базуються на перцептивних, мнемічних, логічних, імажінативних та емоційно-почуттєвих засадах). Наприклад, викладання українознавства має активізувати у студентів та учнів саме такі процеси сміслоутворення. Значно прискорюють процес кристалізації української ідентичності актуалізація ідейного, образного та смислового змісту культури; смислове насичення художніх і наукових творів; трансляція смисломісткої українознавчої інформації; забезпечення смислових зв'язків між особистістю та її національною спільнотою; активізація смислового резонансу в процесі комунікації та соціальної взаємодії.

Проведені нами теоретико-емпіричні дослідження показали, що смислове поле ідентичності двох груп громадян України суттєво відрізняється: для представників першої групи, в яку входять особи з **моноетнічною та біетнічною ідентичністю**, характерна більш конструктивна ієрархія життєвих смислів (екзистенційні, альтруїстичні, самореалізаційні, когнітивні, сімейні, комунікативні, статусні, гедоністичні смисли), ніж для представників другої групи, в яку входять особи з **маргінальною та зміненою етнічною ідентичністю** (відповідно – гедоністичні, комунікативні, статусні, сімейні, когнітивні, самореалізаційні, екзистенційні, альтруїстичні смисли) [20].

Оскільки індивід є одночасно членом багатьох груп, то у нього формується система ідентичностей, які відповідають різним сферам його досвіду й діяльності (вікова, статева, сімейна, територіальна, етнічна,

національна, релігійна, професійна, субкультурна, континентальна та інші). Всі ці ідентичності вибудовуються у певну системну ієрархію. Така ієрархія є відносно стійким утворенням, яке може або відтворюватися у незмінному вигляді, або кардинально перебудовуватись. Всі ідентифікаційні перебудови і відтворення залежать від певних контекстів і ситуацій, а також від рішень і дій самого індивіда. У рамках ідентифікаційної ієрархії є домінуючі й субдомінуючі ідентичності. Домінуюча ідентичність може обумовлювати специфіку ієрархізації, структуризації, субординації інших ідентичностей, а також детермінувати їхню взаємодію. Різноманітні потреби, уявлення, смаки, емоції, почуття, інтереси, принципи, переконання, естетичні й етичні пріоритети, мотиви, світогляд, цінності та смисли особистості впливають на структурування й переструктурування власної ієрархії ідентичностей.

Необхідно підкреслити, що потрібно розглядати сучасну українську націю як повномасштабну (яка, за відомою міжнародною класифікацією Я. Крейчі та В. Велімські, є одночасно і етнічною, і політичною [28]), не розриваючи племінний, етнічний і національний етапи розвитку українського народу. Таким чином, становлення і розвиток колективної ідентичності опосередковується зверненням до **універсальних феноменів культури і актуалізацією базових смислових процесів.**

Інтегративний підхід дозволяє розглядати різні форми колективної ідентичності (релігійну, регіональну, етнічну, національну, цивілізаційну та ін.) у їхній системній єдності, як цілісну конфігурацію. Ідентичність не є природженою характеристикою індивіда, вона формується і підтримується у процесі всього життя людини і залежить від багатьох чинників. Проведені нами теоретико-емпіричні дослідження показали, що в ідентифікаційній матриці громадян України багато років формуються різні форми колективної ідентичності (під час російсько-української неоімперської війни передусім розвиваються національно-культурна, громадянсько-політична, європейська континентальна та європейська цивілізаційна ідентичність). Чинниками, які найбільше вплинули на активізацію цих форм колективної ідентичності, стали: «Помаранчева революція 2004 р.», проведення в Україні фіналу «Євробачення» у 2005 р., проведення в Україні фіналу Європейського чемпіонату з футболу в 2012 р., відмова уряду від запланованого на кінець листопада 2013 підписання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС, події Євромайдану і Революції Гідності, а також російсько-українська неоімперська війна.

Отже, необхідне фундаментальне переосмислення політики ідентичності в Україні. Адже утвердження національно-культурної, громадянсько-

політичної та європейської цивілізаційної ідентичності громадян України є одним з найважливіших аксіологічних і світоглядних завдань, необхідних для подальшого виживання й розвитку України як незалежної держави. Серед чинників, що перешкоджають нівеляції національної та європейської цивілізаційної ідентичності, а також допомагають протидіяти антиукраїнській інформаційній агресії, чи не найважливішим є українознавча компетентність. Проведене дослідження показало, що для подолання кризи колективної ідентичності в українському суспільстві необхідна загальна «референтна канва», що найкращою «канвою» у цьому контексті є **українознавча компетентність**, яка з'єднує національний і європейський ідентифікаційні модули особи у єдину систему.

Після відновлення незалежності України у 1991 р. почали активно використовуватись різні ідентифікаційні практики: сакралізуючі, консервативно-ретроспективні, конструктивно-перспективні та інші. Для становлення й розвитку національної (як національно-культурної, так і громадянсько-політичної) та європейської (як континентальної, так і цивілізаційної) ідентичності найдієвішими є конструктивно-перспективні ідентифікаційні практики. У цьому плані також дуже ефективно спрацьовує «Закон трьох В» (Вкладеної праці, Вкладених ресурсів та Витраченого часу). Але сучасні науковці мають враховувати результати емпіричних досліджень, які, зокрема, свідчать, що під час російсько-української неоімперської війни мілітарна ідентичність формується переважно у військових (як їхня професійна ідентичність), а ідентичність Захисника (Я – Захисник України і українського народу), або так звана дефендерна ідентичність, формується як у професійних військових, так і у тих осіб, які раніше ніколи не служили в армії. При цьому ідентичність Захисника є набагато ширшою за мілітарну ідентичність, оскільки вона охоплює, але не скасовує мілітарну ідентичність. Науковці, які закликають практикувати ідентичність, повинні уточнювати, яку саме ідентичність вони мають на увазі: гендерну, етнічну, національну, субкультурну, цивілізаційну тощо.

Таким чином, сучасне українознавство виступає важливим стратегічним ресурсом держави [29; 30] для: боротьби українського народу за свою незалежність, за відновлення територіальної цілісності держави; деокупації та реінтеграції населення окупованих територій; консолідації українства; деколонізації і декомунізації суспільства; формування позитивної національної та європейської цивілізаційної ідентичності громадян України; посилення дієвості інтелектуального потенціалу національного спротиву;

національно-патріотичного виховання молоді та подолання деструктивних інформаційно-психологічних наслідків російсько-української неоімперської війни.

Список використаних джерел:

1. Кононенко Петро, Кононенко Тарас. Українська освіта у світовому часопросторі. К.: Товариство «Знання» України, 2007.
2. Кононенко Петро, Кононенко Тарас. Українознавство XXI століття: стан, проблеми, перспективи розвитку як системи інтегративних знань. Українознавство. Випуск 2(47). К.: ННДІУВІ, 2013. С. 6–15.
3. Кононенко Петро, Кононенко Тарас. Українці у світовій цивілізації і культурі К.: НДІУ, 2008.
4. Kononenko P., Kononenko T. Ukrainian studies of the XXI century: state, problems, prospects of development as a system of integrative knowledge. *Ukrainian studies*. 2. 2013.
5. Сергійчук В. *Український Крим*. Вид. 2-ге, доповнене. Вишгород, 2013. 304 с.
6. Сергійчук В. Шляхи формування української ідентичності і державності: автохтонне хліборобство та глибока духовність. *Народна творчість та етнологія*. Випуск 4. 2017. С. 26–40.
7. Сергійчук В. *Соборна пам'ять України. Календар-Альманах*. Київ: ПП М.І. Сергійчук, 2023.
8. Сергійчук В.І., Піскун В.М., Воропаєва Т.С. Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти. *Фундаментальні орієнтири науки*. Київ: Академперіодика, 2005. С. 24–53.
9. Авер'янова Н.М. Гібридна війна: російсько-українське протистояння. *Молодий вчений*. 2017. № 3 (43). С. 30–34.
10. Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С. Інформаційна безпека України: соціально-філософські аспекти. *Молодий вчений*. 2020. 10 (86). С. 297–303.
11. Авер'янова Н.М. Образотворче мистецтво як чинник національного виховання особистості (українознавчий аналіз). Автореферат дис. ... канд. філос. наук. 09.00.12 «Українознавство». Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2007. 20 с.
12. Ковтун Л.І. Український колористичний код світотворення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство*. 2009. Вип. 13. С. 49–52. URL: <http://ukrbulletin.univ.kiev.ua/Visnyk-13/Kovtun.pdf>
13. Ковтун Л.І. Міфологема софійності в культурі Київської Русі. *Українознавчий альманах*. 2011. Вип. 6. С. 25–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2011_6_8.
14. Федорченко І. М. *Український національний характер як чинник державотворення*. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.12 – українознавство. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2010. 22 с.
15. Федорченко І. Становлення національного характеру українського народу: теоретико-методологічні засади. *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Українознавство*. 2007. № 11. С. 17 – 20.
16. Петруньок Б. П. *Особливості становлення і розвитку колективної ідентичності кримських татар в контексті українських державотворчих процесів*. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.12. – українознавство. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2015. 20 с.
17. Бойко С.М. Становлення і розвиток національної самосвідомості українського народу: ціннісний вимір. Автореф. дис...к. філос. н.: 09.00.12 – українознавство / Центр українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. К., 2005.
18. Бойко С.М. Практична реалізація українознавчих технологій. *Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність: матеріали Міжнародної наукової конференції*. 24–25 травня 2019 р., м. Дніпро. Дніпро: СПД «Охотнік», 2019. С. 398–399.
19. Boiko S., Nikolenko K., Dovzhuk V., Voropaeva T., Honcharuk O. (2022). Educational activities in the context of the realities of the information society: problems, prospects. *Wisdom*. 22 (2). Pp. 138–151. URL: <https://doi.org/10.24234/wisdom.v22i2.755>; <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57779892200&origin=recordPage>
20. Averianova Nina, Voropaieva Tetiana. Transformation of the Collective Identity of Ukrainian Citizens After the Revolution of Dignity (2014–2019). *Київ-Мохyla Humanities Journal*. 2020. № 7. Pp. 45–71. Авер'янова Н.М. Гібридна війна: російсько-українське протистояння. *Молодий вчений*. 2017. Випуск 3(43). С. 30–34.
21. Erik H. Erikson, *Identity and the Life Cycle. Selected Papers*. New York: International Universities Press, 1959. P. 52.
22. Smith Anthony D. National Identity and the Idea of European Unity. *International Affairs* 68.1. 1992. P. 55–76.
23. Сміт Е. Національна ідентичність. К., 1994.

24. Tajfel, H. Turner J. C. The social identity theory of intergroup behavior // *Psychology of intergroup relations*. Ed. by S. Worchel, W. G. Austin. Chicago: Nelson-Hall, 1986. P. 7–24.
25. Henri Tajfel and John C. Turner. The social identity theory of intergroup behavior. *Psychology of Intergroup Relations*, ed. by Stephen Worchel and William G. Austin. Chicago: Nelson-Hall Publishers, 1986. P. 7–24.
26. Cinnirella M. Exploring temporal aspects of social identity: the concept of possible social identities. *European Journal of Social Psychology* 28.2. 1998. P. 227–248.
27. Brown R. Social Identity Theory: past achievements, current problems and future challenges. *European Journal of Social Psychology*, 2000. 30. P. 745–778.
28. Krejci J., Velimsky V. *Ethnic and Political Nations in Europe*. New York, 1981. P. 58–59.
29. Voropayeva T., Averianova N. (2021). Information and Economic Security as Priority Directions of the State Policy of Ukraine in the Context of the Strategy of «Smart Power». *2021 IEEE 8th International Conference on Problems of Infocommunications, Science and Technology (PIC S&T)*. URL: <https://ieeexplore.ieee.org/document/9772130>
30. Voropayeva T.S., Averianova N.M. (2021). Information security as key direction of the state policy of Ukraine in the context of the Russian-Ukrainian armed conflict. *Global science and education in the modern realities '2021. Conference proceedings*, August 17–18, 2021. Seattle, Washington, USA: «ISE&E» & SWorld in conjunction with KindleDP. 215 p. P. 179–182. URL: <https://www.sworld.com.ua/konferus07/sbor-us7.pdf>